

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Verslagen

De kunst van het verliezen: een verslag van de studiedag op 29 mei 1999 van de Stichting Psychoanalytische Symposia in samenwerking met het Nederlands Psychoanalytisch Genootschap

Froukje Slijper

Het zestiende PSU-symposium belichtte vele aspecten van verlating en verlatenheid binnen en buiten de behandeling. Het motto van het symposium werd geïllustreerd aan de hand van een mooi gedicht van Elizabeth Bishof dat begint met: 'De kunst van het verliezen valt te leren.' Het programma bestond uit zes sprekers, drie op de ochtend – voorgezeten door A. Stufkens – en drie op de middag, voorgezeten door A. Ladan. Aan het eind van elk dagdeel was er een forumdiscussie.

De dag werd ingeleid door Stufkens, die op de mooie zonnige zaterdag het gehoor in de schouwburgzaal bemoedigend toesprak. Hij noemde de diverse aspecten van verlating in de zin van in de steek laten en in de steek gelaten worden en benadrukte 'dat alles stroomt, niets blijvend is, dat leven zonder verlies niet mogelijk is en dat het gaat om het vermogen om met verliezen om te gaan.'

De eerste lezing van J.H. Scheffer getiteld: *If you leave me now...*; het verloren object en wie achterblijft, ging over verlating in passieve en actieve zin in het analytische proces. Scheffer beschreef op boeiende wijze de behandeling van een man die op de leeftijd van vijf jaar zijn vader had verloren. In de analyse kwam naar voren dat deze patiënt bang was te overlijden als zijn eigen zoontje vijf jaar zou worden en bang was dat als de overdracht te sterk zou worden de analyticus zou overlijden. Scheffer beschrijft hoe hij de overdracht hanteert om de fantasieën van de patiënt die verband houden met het verlies van vader bewust te kunnen maken en door te werken. In de vorm van dro-

men en ook lichamelijke sensaties (scheef op de bank liggen) komen de fantasieën van patiënt naar boven. In de analyse blijkt dat meerdere verliezen een rol bij de patiënt spelen: hij is zelf een vervangkind voor een oom die in de oorlog is omgekomen. Hier heeft het vernoemen van patiënt naar deze oom de functie het verlies ongedaan te maken. Ten slotte beschrijft Scheffer het beëindigen van de behandeling als verlies dat verwerkt moet worden.

De volgende lezing, *Verlating in psychoanalyse en gezin*, werd gehouden door mevrouw A. Bentinck van Schoonheten. Het was een vlot, helder en overzichtelijk verhaal, met niet te veel informatie en goed van opbouw. De lezing behandelde twee soorten verlatingen: het verlaten van het ouderlijk huis door een adolescent en het stoppen van de analyse door de patiënt. Mevrouw Bentinck van Schoonheten stelde zichzelf drie vragen: zijn beide verlatingen met elkaar te vergelijken, waarom wordt er getermineerd zoals er wordt getermineerd, en hoe verloopt de uithuisplaatsing van een adolescent? Het uit huis gaan van een adolescent, betoogde zij, wordt niet bepaald door wat deze aankan maar door omgevingsfactoren. Over de techniek van het termineren is tot de jaren zeventig tamelijk veel geschreven, maar daarna is er tot vrij recent weinig aandacht voor geweest (ook in de opleiding). In de jaren negentig zijn er auteurs die zich bezig hebben gehouden met de functie van de postanalytische contacten zoals het onbewust uitstellen van het termineren en het instandhouden van grootheidsfantasieën.

Bij het vergelijken van het proces van uit huis gaan van een adolescent met het beëindigen van een analyse komt mevrouw Bentinck van Schoonheten tot de conclusie dat het grote verschil tussen de processen bepaald wordt door de abruptheid van de scheiding, die er bij het verlaten van het ouderlijk huis niet is (regel-

matig even terug kunnen komen), bij het termineren van de analyse wel.

De laatste lezing van de ochtend *Het zwarte gat, over innerlijke verlatenheid*, werd gehouden door A. De Bruyne. Hij beschreef op boeiende, levendige wijze de analyse van een man met een narcistische persoonlijkheidsstoornis die zijn onvermogen tot voelen ervaart als een zwart gat, een leegte. Het zwarte gat werd door de analyticus in de behandeling gevuld door middel van spiegelen. Het spiegelen werd gehanteerd omdat als gevolg van de vroege objectrelatie met een depressieve moeder de overdracht het karakter kreeg van een interne dialoog van patiënt met de analyticus.

In de ochtenddiscussie werd de 'abruptheid' van het termineren aan de orde gesteld. Het anticiperen op het termineren vanaf de eerste dag van de analyse geeft de betrokkenheid ervan aan zei E. Gans. Bruyne geeft aan dat termineren een innerlijk proces is. Het gaat om het verdragen van een innerlijke verlating. Door eerst de afhankelijkheid te kunnen verdragen kan daarna het zelfstandig verlaten worden aangegaan.

Vervolgens werd de vraag aan de orde gesteld hoe het termineren gezien moet worden bij een behandeling van vijftien gesprekken. De meningen over de verlating waren verdeeld: sommigen menen dat je door een gebrek aan overdracht aan het verlaten niet toekomt, anderen vonden dat er door de directieve aanpak een heftige overdracht is waardoor de verlating centraal staat, en dat je hierop moet anticiperen.

De eerste lezing na de middagpauze: *Beter los dan in de steek gelaten; verlatingproblemen van therapeuten*, door J.L. van de Lande ging over het verlaten worden en afscheid nemen van de therapeut. Hij stelde zich de vraag hoe je als therapeut omgaat met afscheid nemen, met terminering, met vakanties, met weekends. Hij gaf hierbij aan wat normale reacties op verlating kunnen zijn en wat tegenoverdracht is. Welke capaciteiten moet je als therapeut hebben om zo veel afscheid te kunnen verdragen en hoe doe je dat, vroeg hij zich af. Een aantal van de aspecten die hij besprak waren: in de groepstherapie kan de therapeut het verlies met anderen delen en gezamenlijk rouwen.

Door na de therapie beschikbaar te blijven voor de patiënt ('U kunt altijd weer contact opnemen') is het verlies minder abrupt en definitief. De analyticus kan het verdragen van het verlies oefenen in de mini-afscheidssituaties, zoals vakanties, weekends. Analytici moeten zich bewust zijn van regressieve verschijnselen die in de weekends kunnen optreden als gevolg van het missen van de bevredigende overdrachtsverschijnselen. Therapeuten moeten zich de opluchting en het bevrijd zijn van de soms lastige patiënt kunnen toestaan. Therapeuten moeten de regie over de hechtheid van de relatie houden. Van therapeuten (en hun directe omgeving zoals hun jaloerse kinderen) wordt dus veel gevraagd, waardoor 'opgebrand zijn' onder hen vaak voorkomt. Bovendien hebben therapeuten volgens Van de Lande vaak een kwetsbare persoonlijkheid. Van belang is dus dat zij zich bewust worden van het mijnenveld waarin ze terecht kunnen komen. Een eigen leeranalyse kan hen hierbij helpen. Freud en Yalom adviseren een heranalyse, zegt Van de Lande, een consult met een senior-therapeut enkele keren per jaar kan ook effectief zijn.

De lezing van M. Thys: *Tussen moeder en aarde; verlating en dood in de psychoanalyse*, was moeilijk te volgen door het hoge abstractieniveau van zijn theoretische betoog en doordat de vermoeidheid toesloeg na zo veel lezingen. Bewust weten we dat het leven eindig is, betoogde hij, maar onbewust geloven we aan onsterfelijkheid. De moeder staat voor de aarde, begraven worden is een terugkeer naar de moederschoot. Symbolisch is er een verbinding tussen moeder en aarde, maar dit impliceert ook een verschil. Het kind komt uit de moeder, doden gaan in de aarde. Verlatenheid zit tussen moeder en aarde in. De overeenkomst tussen moeder en aarde betreft het onvoorstelbare, het niet-gesymboliseerde of niet-gesepareerde. Psychisch leven, dat in de psychoanalyse wordt opgevat als symboliseren, impliceert verlating door de moeder en dus ook verlating door de dood. Alleen in de moeder en in de aarde is elk verlatingbesef opgeheven: het zijn de onvoorstelbare oorden van zelfverlatenheid. In ernstige psychopathologie dreigt de band tussen moeder en aarde haar symbolische karakter te

verliezen en dicht te slibben in hun letterlijke gelijkstelling.

De laatste lezing: *Verlating bij slachtoffers van vervolging en marteling*, van J. Lansens ging over verliezen die geleden worden door ernstige traumatische gebeurtenissen. De heer Jansen beschreef de totale verlating die gevoeld wordt bij zeer ernstige traumatiseringen. Hij beschreef uitgebreid de mogelijke reacties op de traumatische gebeurtenis die kunnen uitmonden in een affectblokkade, een inperking van de cognitieve functies en ten slotte een katatonische reactie (zich doodhouden) met uiteindelijk lichamelijke uitputting. Vervolgens gaf hij een overzicht van de verloopsvormen over langere termijn, die zeer verschillend kunnen zijn, en de behandelingsmogelijkheden. In de behandeling van getraumatiseerde patiënten waarschuwde Lansens voor een secundair posttraumatisch stress-syndroom bij de therapeut door fixatie op de overdrachtsituatie. Ten slotte gaf de spreker aan dat er nog weinig bekend is over de neuropsychologische gevolgen van traumatische gebeurtenissen voor de persoon en pleitte hij voor het opgeven van klassieke concepten om tot beter begrip te komen ten aanzien van de effecten van traumatisering.

Van de diverse thema's die in de einddiscussie aan de orde kwamen was voor mij het belangrijkste de opmerking van een ex-patiënte die aangaf dat zij als getraumatiseerde patiënt het termineren had kunnen verdragen omdat zij geleidelijk werd voorbereid op het afscheid nemen en omdat zij het termineren had ervaren als iets dat zij samen met haar behandelaar had gedaan. Het deed haar goed te horen dat op de studiedag ook aandacht werd besteed aan de emoties van de therapeut omdat het wederzijdse in de behandeling haar erg geholpen had.

De levendigheid van de einddiscussie zorgde voor een bevredigende afronding van deze studiedag.

Dr. F.M.E. Slijper is psycholoog, psychoanalytica en seksuoloog, wetenschappelijk medewerker van de afdeling kinder- en jeugdpsychiatrie van het Academisch Ziekenhuis Rotterdam en zelfstandig gevestigd.

Verslag studiedag Paul Moyaert: Idealisering en sublimering: Heen en weer tussen Freud en Lacan

Tomas Geyskens

Op 21 oktober 1999 vond aan de K.U. Nijmegen de tweede studiedag van het Centrum voor psychoanalyse en wijsgerige antropologie plaats. De opzet van deze studiedagen is om gedurende één dag één spreker aan het woord te laten over een belangrijk psychoanalytisch thema. Vorig jaar becommentarieerde professor Van Haute (K.U. Nijmegen) Lacans tekst *Subversion du sujet et dialectique du désir*. Deze keer behandelde professor Moyaert (K.U. Leuven) de verhouding tussen idealisering en sublimering. Moyaert vertrok daarbij vanuit de hoofse liefde als een paradigmatisch voorbeeld van sublimering. De stelling dat hoofse liefde een voorbeeld van sublimering is, blijkt echter niet te rijmen met Freuds opvatting van sublimering. Volgens Freud wordt de sublimering immers gekenmerkt door een deseksualisering (van seksuele naar sociaal gewaardeerde doelen). In de hoofse liefde wordt aan deze voorwaarde echter niet voldaan. De plastische voorbeelden uit de teksten en praktijken van de troubadours tonen overtuigend aan dat er hier van een afwending van de seksualiteit vaak geen sprake is. Voor Freud is zo'n deseksualisering nochtans een voorwaarde om over sublimering te kunnen spreken. Hij voerde de notie sublimering nu net in om deze overgang van een seksueel naar een niet-seksueel doel te begrijpen. Wie er met Moyaert (en Lacan) toch van overtuigd is dat de hoofse liefde een voorbeeld van sublimering is, moet echter vaststellen dat er in de hoofse liefde weliswaar een opschorting is van de seksuele bevrediging, maar toch zeker geen transformatie van de seksualiteit naar iets wat niet meer seksueel zou zijn. De mentale gerichtheid op de seksuele vereniging blijft bestaan.

Volgens Freud buigt de sublimering de drift om naar doelen die sociaal gewaardeerd zijn. Maar ook hier komt de hoofse liefde roet in het eten gooien. De troubadours werden sociaal getoleerd maar niet gewaardeerd. Het was trouwens essentieel aan de hoofse liefde dat zij niet

symbolisch erkend mocht worden. De Dame was immers een gehuwde vrouw. Voor Freud impliceert sublimering een verandering van object. Hierin verschilt de sublimering van de idealisering. Maar de hoofse liefde toont aan dat er toch een intieme band tussen beide bestaat. De hoofse liefdespraktijken getuigen immers van een intensivering en een cultivering van het verlangen die ontstaan in het spoor van een idealisering van de Dame. Sublimering betekent niet dat men op iets anders dan het seksuele gericht is. Men blijft op hetzelfde gericht, maar op een andere manier. De troubadours behouden de interesse in het seksuele object. Maar de idealisering van dit object leidt tot een opschorten van de seksuele bevrediging en tot een cultivering van het verlangen. In de hoofse liefde is de sublimering het effect van de idealisering op het verlangen. Deze visie op idealisering als een intensivering van het verlangen staat haaks op de traditionele opvatting van idealisering. In de traditie wordt idealisering veelal als een afweermechanisme beschouwd. Idealisering getuigt dan van een afweer van agressieve en seksuele strevingen. Moyaerts beschrijving van idealisering gaat lijnrecht in tegen deze opvatting, die volgens hem berust op een miskenning van het onderscheid tussen idealisering en identificatie. In de idealisering wordt het Ik overgeleverd aan het object. In de identificatie neemt het Ik de trekken van het object in zich op. De identificatie is een reactie op het verlies van het object. In de tijd die nog restte, schetste Moyaert enkele consequenties van zijn uiteenzetting over sublimering. Doordat de intieme band tussen sublimering en idealisering benadrukt wordt, kan Moyaerts argumentatie de rol van de sublimering in de analytische kuur verhelderen. Overdracht is misschien maar een koude term voor een soort overspelige liefde die het subject in staat stelt zijn symptomen los te laten en opnieuw in voeling te komen met zijn verlangen. Hierin toont de analytische kuur een opvallende gelijkenis met de hoofse liefde. Tevens opent de hoofse liefde, volgens Moyaert, de mogelijkheid op een andere manier over ethiek te denken. De hoofse liefde toont aan dat

deugden als trouw, volharding, edelmoedigheid enzovoort, niet gebaseerd zijn op abstracte principes. Integendeel, ze vinden hun bron in de hechting aan een singuliere ander. De cultivering van het verlangen blijft immers verbonden met de idealisering van het object waarin het verlangen zijn oorsprong vond. Volharding en onthouding werden door de troubadours niet als zodanig gewaardeerd, maar enkel met betrekking tot deze ene vrouw. Dat zo een idealisering excessieve trekken kan aannemen, toont aan dat in Moyaerts visie de sublimering niets meer heeft van een conformering van de drift. Een ethiek die zich baseert op een particuliere liefde, verhoudt zich immers wezenlijk tot iets buitensporigs. Het Ik levert zich over aan het object. De Dame mag alles vragen. In de discussie die volgde op Moyaerts uiteenzetting, opperde professor Van Haute het idee dat Moyaert de specifiek freudiaanse problematiek van de sublimering omzeilde door het voorbeeld van de hoofse liefde. Wat in de hoofse liefde het verlangen seksueel maakt, is het object van dit verlangen. Maar, zo stelde Van Haute, wanneer Moyaert de gastronomie beschrijft als een sublimering van het eten, blijkt dat zijn opvatting van sublimering op elk verlangen van toepassing is, ongeacht het al dan niet seksuele karakter ervan. Sublimering wordt dan een vorm die op elke inhoud toepasbaar is. Voor Freud wordt het seksuele karakter van de drift echter niet louter door het object bepaald. De drift is voor Freud wezenlijk seksueel ook als het om een niet-seksueel object gaat. En dan blijft Freuds probleem van de sublimering als deseksualisering even onopgelost als voorheen. Moyaerts opvatting, aldus Van Haute, blijft te veel een variant van de jungiaanse oplossing voor Freuds probleem. Zo kon de dag afgesloten worden met een uitnodiging voor de volgende studiedag op 13 mei 2000 waar professor Vandermeersch juist dit debat tussen Freud en Jung zal bespreken.

T. Geyskens is Assistent in opleiding, Antropologie, bij de Faculteit wijsbegeerte K.U. Nijmegen.

Adolescentie en seksualiteit Verslag van de studiemiddag van het NPI, 28 januari 2000, Amsterdam

Margit Deben-Mager

Sinds het Amsterdamse Psychoanalytisch Instituut en het Psychoanalytisch Instituut Utrecht in december 1993 fuseerden en het Nederlands Psychoanalytisch Instituut werd opgericht, is het organiseren van jaarlijkse studiemiddagen een van de taken die dit nieuwe instituut zich heeft gesteld. Afwisselend worden deze middagen door de kinderafdeling en de volwassenenafdeling van het instituut verzorgd. De belangstelling is steeds groot en ook nu weer hadden zich meer deelnemers ingeschreven dan er in de Olofskapel, met een capaciteit van ruim driehonderd plaatsen, toegelaten konden worden. Kennelijk voorzien deze bijeenkomsten in een behoefte, misschien om in deze tijd, waarin alles snel en kort moet, toch nog te horen over het minutieuze en intieme werk van de psychoanalytische behandeling. Nu is een kenmerk van pubers en adolescenten dat zij hun geheimen koesteren en hun ontdekkingen liefst ver van ouders, leraren, therapeuten en andere goedbedoelende volwassenen doen. De sprekers op deze middag namen dan ook nog al eens hun toevlucht tot de literatuur, variërend van Salingers *The Catcher in the Rye*, Sue Townsends *Adrian Mole* en natuurlijk Thijssens *Kees de Jongen*, tot Eric de Kuyper en Lisette Lewin. Dagvoorzitter Christa Widlund-Broer droeg een gedicht van Eva Gerlach voor, ter inleiding op het thema. De eerste spreker, Jan Vandeputte, kinderpsychoanalyticus in Utrecht, sprak onder de titel *Bevangen door een vaag verlangen* over de overgang van latentiekind naar puber. De twaalfjarige voelt zijn paradijselijke wereld wankelen, aldus Vandeputte, die dit mooi illustreerde met de veranderingen in de pas van Kees de jongen: van de 'zwembadpas' in het begin naar een stevig marstempo aan het eind van het boek, 'het gemoed vol van plannen, hoop en beloften'. Woorden die verwijzen naar het opgeven van de directe bevrediging. Met vignetten uit therapieën van een dertien-, een veertien- en een vijftienjarige illustreerde Vandeputte zijn centrale stelling, dat het lichaam

het strijdtoneel is van verwarring, conflicten en worsteling. De buitenkant (haardracht, kleding, en ook muziek kan in dit verband worden genoemd) krijgt alle aandacht om de verwarring vanbinnen de baas te blijven, maar ook als opmaat naar 'owning the body', de verantwoordelijkheid nemen over het eigen veranderde lichaam. De tweede grote opgave in de puberteit, waar overigens elke spreker wel aan refereerde is het opgeven van het oude object, om zich tot een nieuw te kunnen richten.

De volgende spreker, Willem Heuves, kinderpsychoanalyticus te Leiden, sprak over de puberteit als 'de grote oversteek', de tocht van kinderlichaam naar volwassen lichaam, waardoor alle relaties een seksuele betekenis krijgen. Een typerend kenmerk van pubers is de verveling die zij opeens kunnen uitstralen, waar het voorheen nog zulke actieve kinderen waren. Heuves legde verband met het feit dat elke arousal een seksuele betekenis kan krijgen. Een tweede kenmerk is de schaamte, door Louis Tas eens gedefinieerd als: gebrek aan empathie met jezelf. Een derde kenmerk is de nieuwsgierigheid. De paradox van de adolescent is dat deze zich enerzijds meer gaat identificeren met de ouder van hetzelfde geslacht, maar anderzijds zich tegen incestueuze impulsen, door de opleving van oedipale conflicten, moet verzetten. Een aandoenlijk vignet uit een analyse van een dertienjarige jongen liet iets zien van de schaamte en van het behoedzaam opereren van de therapeut rond deze schaamte. Een belangrijke stelling van Heuves, die gelukkig in de discussie nog verder toegelicht werd, betreft zijn opvatting van het Oedipuscomplex. Hij benadrukt dat dit geen interactie is, maar een zich intrapsychisch afspelend proces. Uit baby- en kindobservaties is inmiddels duidelijk gebleken dat de opvatting dat een dyadische relatie dankzij het Oedipuscomplex overgaat in een triadische relatie niet houdbaar is. Tweepersoons- en driepersoonsrelaties bestaan vanaf vroeg naast elkaar en ontwikkelen zich op eigen wijze. Zo kan de puber twee posities innemen: progressief, triadisch, nieuwsgierig en actief, of: regressief, passief en met loochenen van het geslachtsverschil en deseksualiseren van het lichaam.

Marjan Ploegmakers-Burg, psychoanalytica en

gezinstherapeute te Amsterdam, ging onder de titel *Jong geleerd, oud gedaan* in op de transgenerationale overdracht van seksualiteit. Van wie leer je om seksueel plezier te maken met een ander? Van het intieme contact met de moeder? Van het stoeien met en gekieteld worden door vader? Van dokterje spelen met buurkinderen, van het plas ophouden, schuine grapjes maken? En wat als er nooit over gepraat wordt, of als het afgekeurd wordt door de religie? Een eenduidig antwoord is er niet. De meeste mensen zullen zeggen dat ze het niet van hun ouders hebben geleerd, die tenslotte geen les in seks geven. Toch is het zeker zo dat ouders een rol spelen in de ontwikkeling van het plezier kunnen hebben. Levendig, boeiend en voor de ouders van pubers in de zaal weldadig herkenbaar, verwoordde Marjan Ploegmakers de gevoelens van ouders die zich opeens voor de taak zien om te gaan met het egoïsme en de passiviteit van hun kind, dat het jaar ervoor nog zo actief en trots op prestaties was. Deze ouders moeten verdragen dat ze van hun voetstuk vallen en dat kan pijnlijk zijn, evenals moeilijke gevoelens zoals jaloezie op de eigen kinderen. Bewuste herinneringen aan hun eigen puberteit worden opgeroepen, maar ook onbewuste patronen worden geactiveerd. Zo wordt de verhouding tussen ouder en puber gekenmerkt door: repetitie, reparatie en 'reenactment'. Je kan herhalen, of het kind meer gunnen dan jezelf hebt gehad, of ze laten doen wat jezelf nooit gedurfd hebt. En waar normaliteitspatronen en –mythes een continuïteit vertonen, kunnen er met name als er een breuk optreedt door geheimen, trauma's of adoptie, enactments optreden: het in scène zetten van herinneringen, zonder dat deze bewust worden.

Na de theepauze werd het programma vervolgd met een voordracht door Hans Gerritzen, psychoanalyticus te Utrecht, staflid van het NPI, over de 'aseksuele' adolescent. Ook Gerritzen refereerde aan de ervaring van oedipale verlangens en de daardoor ontstaande wens aan het conflict te ontsnappen door passiviteit of juist acting-out, bijvoorbeeld in de vorm van fanatiek sporten, anorexia, veganisme en andere vormen van ascese. Na de oplossing van het Oedipuscomplex, zo stelt de klassieke psycho-

analytische theorie, is er een samenhangend ideaal-Ik en een geconsolideerd geweten. In de puberteit komen er nieuwe identificaties, met leeftijdsgenoten, en nieuwe idealen en als het goed is een wat minder kwetsbare houding tegenover het eigen geweten. Als het fout gaat eist een pseudo-ideaal-Ik de volledige controle over het lichaam, met als gevolg ascetische afweer en het afzien van seksualiteit. Ter illustratie haalde Gerritzen enkele hagiografieën aan, levensbeschrijvingen van heilige maagden, waarin soms de afgeweerde erotische verlangens zichtbaar zijn achter het streven naar een vereniging met en opgaan in God. Bijvoorbeeld het geval van de heilige Catharina, die mediterend over de besnijdenis van Jezus, besluit niet meer alleen te vasten, maar ook niet meer te drinken. Veel adolescenten verlangen naar mystieke ervaringen om te ontsnappen aan begeerte en schuld en terug te kunnen naar een pre-ambivalente kinderlijke toestand van oceanische gevoelens. In dit verband noemde Gerritzen het gevaar van seksuele overprikkeling, die uitgaat van moderne bladen voor pubers, zoals de *Fancy*, *Yes* en *Webber*. Hij besloot met een casus van een zestienjarig meisje met een wasdwang en dwanggedachten, waarin in het symptoom de compromisformatie tussen drift en afweer zichtbaar werd. Helaas ging hij verder niet in op het verloop van de (psychoanalytische?) behandeling en de voor- en nadelen van een psychoanalytische versus een gedragstherapeutische aanpak van dergelijke klachten.

Ten slotte was het woord aan Irene Mettrop-Wurster, kinderpsychoanalytica bij het NPI, om de verhalen samen te vatten en discussiepunten te formuleren. Zij benadrukte mijns inziens terecht dat de seksuele ontwikkeling een deelaspect van de adolescentie is. De ontwikkelingslijnen van Anna Freud volgend, benoemde zij als andere opgaven in de adolescentie: de ontwikkeling in het lichaamsbesef, de ontwikkeling van verzorgd worden naar zelf zorgen, het vinden van een evenwicht tussen activiteit en passiviteit, de ontwikkeling naar uitstel van behoeftebevrediging, de ontwikkeling in de objectrelaties en in de representatieve wereld. Even terecht was haar opmerking dat de mogelijkheid van incest niet als zo reëel

wordt ervaren als een aantal sprekers deed voorkomen: bij een gewone ontwikkeling weet de puber immers allang dat vader en moeder voor elkaar op de eerste plaats komen. In de praktijk komen we zoveel vaker klachten tegen over afwijzende vaders. Irene Mettrop vertelde uitvoeriger dan de voorgaande sprekers over een eigen behandeling van een anorectisch meisje, hetgeen gezien de doodstille zaal wel in een behoefte voorzag. Zij benadrukte verder het belang van de vroege interactie tussen ouders en kind voor hoe het kind later de puberteit afwikkelt. Ten slotte merkte zij op dat mensen die hun seksualiteit moeten afweeren vroeger nog in het klooster konden of een maatschappelijke erkenning konden vinden als huisknecht of huishoudster. Nu komen ze helaas in de geestelijke gezondheidszorg terecht.

In de discussie kwam onder meer aan de orde dat er ook wel een enkele mannelijke heilige martelaar is, zoals de heilige Sebastianus, maar de verhouding lijkt op die van anorexiapatiënten, negen meisjes tegen één jongen. Mogelijk is bij mannen de ascese meer verstoep in het doen, het bereiken van een doel, in plaats van in het passieve besterven.

Met betrekking tot de gewaagde stelling van Heuves, dat de triade niet perse de dyade hoeft op te volgen, werd de vraag gesteld wat daarvan de klinische consequenties zijn. Hoewel de praktijk niet bestaat uit toegepaste theorie, maar de theorie eerder voortkomt uit de praktijk, helpen theoretisch concepten om anders te

kijken in de praktijk. Bijvoorbeeld om minder te denken in termen van regressie, maar meer naar de actualiteit van gedrag en vrienden te kijken. Dyadische en triadische aspecten zijn tegelijk aanwezig. Overigens ook in een eenoudergezin kan er een derde persoon in de gedachtewereld aanwezig zijn. Het gaat immers om een intrapsychisch proces. Ten slotte bewoog de discussie zich nog op het terrein van de indicatie 'gezinstherapie' of 'individuele therapie', waarbij onder meer moet worden betrokken hoezeer het gezin een kluwen is. Al met al een geslaagde middag, die veel stof tot overdenken bood. Van de eerdere NPI-studiemiddagen zijn mooie boekjes verschenen bij uitgeverij Van Gorcum¹. Hopelijk gebeurt dat nu weer.

Noot

1. Ladan, A. en H. Groen-Prakken (red.), *Kinderen en de dood*. 1997.

Widlund-Broer, C. en M.H.M. de Wolf (red.), *Morgen verder. Beschouwingen over langdurige psychoanalyse*. 1998.

Gerritsma, H. en I. Mettrop-Wurster (red.), *Kinderen en grenzen. Beschouwingen over psychoanalytische behandeling bij kinderen*. 1999.

Groen-Prakken, H. en A. Ladan (red.), *Het kind in de ouder. Over de invloed van de eigen kindertijd op het ouderschap*. 1999.

M.M. Deben-Mager is psychiater en psychoanalytica, werkzaam als staflid bij het NPI en in de vrijevestigde praktijk.